

VÜQAR ƏLİYEV

**BEYNƏLXALQ JURNALİSİKADA ETİK
NORMALAR VƏ AZƏRBAYCAN
MƏTBUATI**

Bakı – «Nurlan» – 2006

Elmi redaktor:

HƏMİD VƏLİYEV
filologiya elmləri namizədi,
dosent

Rəyçilər:

VAQİF ARZUMANLI
filologiya elmləri doktoru,
professor

İLHAM MAZANLI
tarix elmləri namizədi

SABİR MƏMMƏDOV
tarix elmləri namizədi

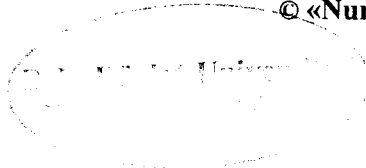
269147

Vüqar Əliyev. *Beynəlxalq jurnalisikada etik normalar və Azərbaycan mətbuatı.* Bakı, «Nurlan», 2006, 151 səh.

Monoqrafiyada beynəlxalq jurnalistikada mövcud olan etik normaların struktur xüsusiyyətləri və prinsipləri və Azərbaycan mətbuatında bu normaların gözlənilməsi problemi araşdırılmışdır. Kitabda beynəlxalq jurnalistikada qəbul edilmiş jurnalist etikasına dair etik norma və prinsiplərin istər yaradıcı tərəfi, istərsə də kodeks və qanunvericilikdə təsbit edilmə formaları nəzərdə keçirilmiş, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kütləvi informasiya vasitələrinin Qərbi ölkələrinin bu sahəyə aid təcrübəsindən necə yararlandığı tədqiq edilmişdir.

4603000000
Qrifli nəşr
N – 098 – 2006

© Vüqar Əliyev, 2006
© «Nurlan», 2006

ÖN SÖZ

«Beynəlxalq jurnalistikada etik normalar və Azərbaycan mətbuatı» adlı monoqrafiya son dərəcə aktual və əhəmiyyətli mövzuya həsr olunub. Kütləvi informasiya vasitələrinin müasir cəmiyyətdə artdığı rolu, genişləndiyi nüfuz dairəsi jurnalistika peşəsinə, onun daşıyıcılarına ciddi tələblərlə yanaşmağa vadar edir. Jurnalistikanın bir sosial institut kimi yeni məzmununda formalaşması onun mahiyyətinə yenidən baxmağı tələb edir. Bu prosesdə jurnalistin fəaliyyət prinsipləri, ictimai, mənəvi, əxlaqi dəyərlərə riayət etməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan jurnalistikasının yeniləşdiyi bir dövrdə beynəlxalq və Qərbi Avropa ölkələrinin təcrübəsindən istifadə etmək, əsaslı formada yararlanmaq bizim KİV-in inkişafına böyük təkan verir.

Vüqar Əliyevin tədqiqat işi beynəlxalq jurnalistikada mövcud olan etik normaların struktur xüsusiyyətləri və prinsiplərinə və Azərbaycan mətbuatında bu normativlərin gözlənilməsi probleminin tədqiqinə həsr olunub. Əsərdə beynəlxalq jurnalistikada qəbul edilmiş jurnalist etikasına dair etik norma və prinsiplərin istər yaradıcı tərəfi, istərsə də kodeks və qanunvericilikdə təsbit edilmə formaları nəzərdə keçirilmiş, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kütləvi informasiya vasitələrinin Qərb ölkələrinin bu sahəyə aid təcrübəsindən necə yararlandığı araşdırılmışdır. Tədqiqatçı həmin məqsədə nail olmaq üçün qarşısına qoyduğu konkret vəzifələri yerinə yetirə bilmişdir.

Jurnalist etikasının monoqrafiyada əksini tapmış formada strukturunun təsviri və açılışı ilk dəfədir ki, təqdim edilir. Monoqrafiyada eyni zamanda bir çox ölkələrin və kütləvi informasiya vasitələri qurumlarının etik kodekslərinin müqayisəsi əsasında professional jurnalist etikasının 14 prinsipi müəyyənləşdirmiş, xarici dövlətlərin, eləcə də Azərbaycan qanunvericiliyində etik prinsiplərin təsbiti, bir növ onların hüquqi prinsiplərə çevrildiyi göstərilmişdir.

Ümumilikdə monoqrafiyada beynəlxalq jurnalistikada etik normalar probleminin, demək olar ki, bütün əsas nəzəri məsələlərinə toxunulmuş, eyni zamanda bu norma və prinsiplər müxtəlif aspektlərdən nəzərdən keçirilmiş, ölkə mətbuatında onlara əməl etmə problemi araşdırılmışdır. Bu zaman mətbuatda istər dil – üslub normalalarının, istərsə də etik prinsiplərin pozulma hallarına dair konkret misallar gətirilmiş, təhlil edilmişdir. V.Əliyev tədqiqat zamanı iki beynəlxalq jurnalist təşkilatının, on iki qərb dövlətinin aparıcı jurnalist təşkilatlarının beynəlxalq etik normalar kodeksindən istifadə etmiş, həmçinin professional jurnalist etikasına dair YUNESKO-nun Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə birgə qəbul etdiyi və Avropa Şurası Parlament Assambleyasının onadək sənədi nəzərə çatdırılmışdır. Həmçinin on bir dövlətin kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı qanunvericiliyində professional jurnalist etikasını prinsiplərini özündə təsbit edən müddəaları təqdim edilmişdir.

Mətbuat hakimiyyətin dördüncü qolu olsa da, o, digər üç qol kimi, həmişə ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olur. Son vaxtlar respublikada baş vermiş bəzi hadisələr jurnalist etikasını məsələsini bütün kəskinliyi ilə gündəliyə çıxardı. Unutmayaq ki, jurnalistin peşə etikasının bütün aspektlərinə ciddi yanaşan redaksiyalarda kodekslərin praktik nəticələri səmərəlidir. Bu səbəbdən V. Əliyevin monoqrafiyasını günümüz üçün son dərəcə əhəmiyyətli tədqiqat işi kimi də qiymətləndirmək lazımdır.

Akif RÜSTƏMOV,
filologiya elmləri namizədi,
BDU jurnalistika fakültəsinin dosenti

GİRİŞ

Bu gün ictimai həyatda baş verən prosesləri izləyən, insanın mənəvi inkişafı perspektivləri üzərində düşünən hər kəs əxlaqi əsasların rolunun dönmədən artdığını görməyə bilməz. Əxlaqi sərvətlərin və əməllərin məsuliyyətlə seçilməsi, şəxsiyyətin mənəvi keyfiyyətlərinin yüksəkliyi və etibarlılığı, onun varlığının və ünsiyyətinin humanistləşdirilməsi adamların ictimai şüurunu misli görünməmiş qüvvə ilə məşğul edən problemlərdir. Bu səbəbdən əxlaq haqqında təlim olan etika, cəmiyyətinin inkişafına təsiri olan istənilən elm sahəsinə, o cümlədən jurnalistikaya birbaşa təsir edir.

Jurnalistika cəmiyyətə təsir edən ictimai şüurun müxtəlif formaları ilə bağlı özünəməxsus iş görə bir institutdur. O təkcə təsir etməklə qalmır, həm də ona bu istiqamətdə təsirlər olur. Bir sözlə, jurnalistika cəmiyyətdə əxlaq normalarının formalaşmasında, inkişafında yaxından iştirak etdiyi kimi, bu normalar da özlüyündə onun fəaliyyət mexanizminə, jurnalistin peşə çərçivəsində davranış qaydalarına təsir göstərir. Bu qarşılıqlı əlaqə onların zənginləşməsinə, yeni çalarlar qazanmasına səbəb olur. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, KİV cəmiyyətin əxlaqına, davranış qaydalarına, yeni vərdişlərin, normaların yaranmasına təsir edən ən güclü vasitədir. Ona görə də şübhə yoxdur ki, gələcəkdə jurnalistika ilə əxlaq problemlərinin bağlılığı daha da intensivləşəcək və genişlənəcək.

Əxlaq, mənəviyyat haqqında elm olan etika qədim yunan sözü olub birgə yaşayış məskəni mənasını bildirir. İctimai inkişafın sonrakı gedişində bu termin adət, xarakter, fikir tərzi kimi yeni mənalar kəsb etməyə başladı.

Başqa əxlaqi keyfiyyətlər kimi, sadə əxlaq normaları da ictimai şüurdan doğur, ictimai-iqtisadi varlığı əks etdirir. Onlar insanların gündəlik həyatı üçün əxlaqi əsas yaradır. Sadə

əxlaq normaları kimi başa düşdüyümüz əxlaqi keyfiyyətlərə riayət edilməyəndə insanlar arasında münacişələr baş verir. Cəmiyyətin etik normaları isə onun inkişaf səviyyəsini göstərən amillərdəndir. Yaşadığımız dövrün, zamanın tələbləri, ağrısı – acısı bizim əxlaqi dünyagörüşümüə təsir edir, onu formalaşdırır. Bunlar əxlaqi-etik münasibətlərə həssas yanaşmağı, onu daim diqqət mərkəzində saxlamağı tələb edir.

Dördüncü hakimiyyət hesab olunan jurnalistikanın cəmiyyətin düzgün istiqamətdə inkişafına nə dərəcədə təsir göstərməsi barədə ətraflı söz açmaq, şübhəsiz ki, artıqdır. Heç kim, bir anlıq olsun belə, özünü qəzet və jurnalsız, televiziya və radiosuz təsəvvür edə bilməz. Bu gün kütləvi informasiya vasitələri bizim gündəlik həyatımızın tərkib hissəsinə çevrilib. Çünki onsuz həyatımızın hansı istiqamətdə axın edəcəyini düşünmək qeyri-mümkündür. Bu, günümüzün reallığıdır. Lakin gəlin bir anlıq təsəvvür edək: nəinki gündəlik iş rejimimizə, hətta şüurlarımıza və bilavasitə şəxsiyyət kimi inkişafımıza birbaşa təsir etmək gücünə malik KİV düzgünlük, vətənpərvərlik, demokratiya və insan hüquqlarına hörmət etmək əvəzinə, zorakılığı, milli diskriminasiyanı, cəmiyyətin bir çox eybəcərliklərini qabardır və bir növ bu eybəcərliklərin təbliğatçısına çevrilir. O zaman istər cəmiyyətin, istərsə də ayrı-ayrı fərdlərin müsbət yöndə inkişafından danışmağa dəyərmə?

KİV hakimiyyətin dördüncü qolu və insanlara böyük təsir gücünə malik sosial institut kimi cəmiyyəti obyektiv və düzgün məlumatlarla təmin etməli, onların fikrini çəşdirməməli, səhv yola yönəltməməlidir. Və ya cəmiyyətin eybəcərliklərini təbliğ etməməli, əksinə onları ifşa etməli və aradan qaldırmaq yollarını göstərməlidir. Ucuz sensasiyalarla oxucu, tamaşaçı, dinləyici auditoriyası cəlb etmək, bununla da tiraj yığmağa can atmaq nəinki demokratiya və söz azadlığından

sui-istifadə etmək, hətta, jurnalistika kimi şərəfli bir peşəni ləkələmək deməkdir.

Əsrlərdən bəri inkişaf edərək bugünkü səviyyəsinə çatan və yenə sürətlə inkişaf etməkdə olan jurnalistikanın ziyanlı istiqamətə yönəldilməsinə imkan verməmək, jurnalistlərin cəmiyyətin inkişafında katalizator rolunu oynamasını təmin etmək, onların həqiqət carçısına çevrilməsinə təkan vermək məqsədi ilə KİV işçilərinin peşə normalarının qəbul edilməsinə ehtiyac vardır. Bu ehtiyacı aradan qaldırmaq məqsədi ilə ilk cəhdi Amerika Birləşmiş Ştatlarının jurnalistləri etdi. 1923-cü il aprelin 28-də Amerika Qəzet Redaktorları Birliyi «Jurnalistikanın Etik Qaydaları»nı tərtib etdilər. Yeddi prinsipdən ibarət bu sənədin qəbul edilməsindən sonra jurnalist təşkilatları yeni və daha təkmilləşdirilmiş etik prinsiplər kodeksləri üzərində işləməyə başladılar. 1939-cu ildə Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının Bordoda keçirilmiş yeddinci konqres toplantısında «Jurnalistlərin Professional Şərəf Kodeksi» qəbul edildi. On maddədən ibarət bu sənəddən sonra 1952-ci il dekabrın 16-da YUNESKO 403-cü plenar toplantısında «Mətbuat və informasiya azadlığı: Etik normaların Beynəlxalq kodeksi» adlı 635 nömrəli qətnaməni qəbul etdi. YUNESKO-nun qəbul etdiyi etik normalar kodeksi bir müddət bu boşluğu doldura bilsə də, jurnalistikanın sürətli inkişafı yeni etik normaları tənzimləyən sənədlərin hazırlanmasına ehtiyac olduğunu üzə çıxardı.

Hazırda demokratik ölkələrdə fəaliyyət göstərən jurnalist təşkilatlarının özlərinin tərtib etdiyi etik kodekslər var. Bu kodekslər beynəlxalq jurnalist təşkilatları ilə razılaşdırılmış formada tərtib edilir və təşkilatın üzvü olan jurnalistlərin həmin prinsip və normalara ciddi riayət etməsi tələb olunur.

Odur ki, kütləvi informasiya vasitələrində etik prinsip və normaların gözlənilməsi və onlara əməl edilməsi tələbi bu gün də öz aktuallığını saxlayır.

Mövzunu işləyərkən qarşıya qoyulan əsas məqsəd beynəlxalq jurnalistikada qəbul edilmiş jurnalist etikasına aid etik normaların istər yaradıcı tərəfini, istərsə də kodeks və qanunvericilikdə təsbitəlmə formalarını nəzərdən keçirmək, Qərbl ölkələrinin bu sahəyə aid təcrübəsindən ölkəmizin kütləvi informasiya vasitələrinin necə yararlandığını araşdırmaqdır.

Tədqiqat zamanı biz bir sıra peşəkar jurnalistlərin kitablarından istifadə etməklə yanaşı, daha çox müasir informasiya mənbəyi sayılan internetdən faydalanmışıq. Əsərdə iki beynəlxalq jurnalist təşkilatının və on iki Qərb dövlətinin aparıcı jurnalist təşkilatlarının beynəlxalq etik normalar kodeksindən istifadə edilmiş, həmçinin YUNESKO-nun professional jurnalist etikasına dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və ATƏT ilə birgə qəbul etdiyi və Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının onadək sənədi nəzərə çatdırılmışdır. On bir dövlətin KİV-lə bağlı qanunvericiliyində professional jurnalist etikasını prinsiplərini özündə təsbit edən müddəaları təqdim edilmişdir.

Qeyd etməliyik ki, indiyədək professional jurnalist etikasının müddəaları beynəlxalq jurnalistika aspekti baxımından işlənməyib. Məhz xarici dövlətlərin qanunvericiliyində etik prinsiplərin təsbiti və onlara dair xarici ölkələrin jurnalist təşkilatlarının etik kodekslərinin prinsiplərə görə bölünməsi geniş aspektdə ilk dəfə tədqiq edilir.

I FƏSİL

JURNALİST MƏSULİYYƏTİ VƏ PEŞƏ ETİKASININ FORMALAŞMASI

- Jurnalistin cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti
- Etik normaların formalaşması və əhəmiyyəti
- Azərbaycan jurnalistikası və peşə etikası

1.1. Jurnalistin cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti

Beynəlxalq jurnalistikada söz və mətbuat azadlığının gerçəkləşməsinə və inkişafına verilən hüquqlar çoxaldıqca sözün məsuliyyəti də artır, yəni jurnalistin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Bu məsuliyyət ondan irəli gəlir ki, informasiyanın peşəkar istehsalçıları məhz jurnalistlərdir. İnformasiya texnologiyalarının sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə sözün dəqiqliyinə, dürüslüyünə olan tələbat hədsiz dərəcədə artır. Jurnalist yayılmaq üçün ona təqdim olunan materialların məzmununa görə ictimai önəmli faktlar, olaylar və hadisələr barədə ictimaiyyətə vaxtında və dürüst məlumat verilməsinə görə cəmiyyət, vətəndaşlar qarşısında məsuliyyət daşıyır. Vətəndaşların informasiya almaq hüququnun təmin edilməsi jurnalistin əsas vəzifəsidir [43, s. 91]. Jurnalist fəaliyyəti özündə bir sıra aspektləri cəmləşdirir. Bu aspektlərin böyük əksəriyyəti mühüm ictimai əhəmiyyət kəsb edərək daha çox jurnalistlə cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətlərində özünü göstərir. Münasibətlər isə öz növbəsində jurnalistin müxtəlif sosial institutlar və bütövlükdə cəmiyyət ilə əlaqələrində xarakterizə olunur.

Məsuliyyət struktur cəhətdən mürəkkəb kateqoriya olub, jurnalist peşəsindən irəli gələrək, konkret fərdin timasalında ictimai və mənəvi tələblərin nümayiş etdirilməsidir. Bu tələblər fərdin konkret olaraq hansı vəziyyətdə olması ilə xarakterizə edilir [69].

Jurnalist məsuliyyətinin formalaşmasında beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının rolu əvəz edilməzdir. Nəinki jurnalist məsuliyyətinin, həm də jurnalistikada etik kodekslərin yaranmasında, jurnalistika sahəsində aparılan islahatlarda da beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Öncə onu qeyd etmək istərdik ki, bu təşkilatların jurnalistika sahəsində qəbul etdiyi və həlli ilə məşğul olduğu

ən mühüm problemlərdən biri də jurnalist məsuliyyətidir. Məsuliyyət jurnalistin əməl etməli olduğu ən mühüm normadır, həm də onun işinin səmərəliliyi həmin amillə ölçülür.

Söz və mətbuat azadlığı, jurnalistin informasiya almaq və onu yaymaq hüququ, mətbuatda böhtanın, şərəf və ləyaqətin alçaldılmasının yolverilməzliyi, dövlət sirlərinin qorunması, milli təhlükəsizlik problemləri, jurnalistlərin öz informasiya mənbələrini müdafiə hüququ, KİV-in dövlət orqanları ilə münasibətləri və s. məsələlər KİV haqqında qanunvericilikdə təsbit olunub. Önemli isə budur ki, jurnalistlər bu qanunları əzbərləməklə deyil, onları dərinləndirərək etməklə fəaliyyət göstərməlidirlər. Çünki söz və mətbuat azadlığının geniş şəkildə inkişafı jurnalistin daha da məsuliyyətli olmasını tələb edir və son vaxtlar getdikcə daha çox maraq doğuran jurnalist məsuliyyəti anlayışı ön plana keçir.

Bir sözlə, jurnalistlərin başlıca vəzifələri mətbuat azadlığının onlara verdiyi geniş imkanlardan istifadə edib, üzərlərinə düşən öhdəlikləri obyektiv, dəqiq və qərəzsiz həyata keçirməkdir. Bu məsuliyyəti dərk edən, peşə ləyaqətini, oxucu, dinləyici və tamaşaçıların etibarını, təmsil etdiyi informasiyanın nüfuzunu yüksək tutan hər bir jurnalist vəzifəsinin icrası zamanı öz peşə məsuliyyətini unutmamalıdır.

Nəzərə alsaq ki, medianın məsuliyyəti anlayışı konseptual cəhətdən çox zaman düzgün başa düşülmür və dolaşıqdır, o zaman «məsuliyyət prosesinin» açıqlanmasının və onun ayrı-ayrı elementlərinin dəqiq təsvirinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi ilə razılaşırıq.

Jurnalistika ilə məşğul olan mütəxəsis Desbarats hesab edir ki, «Məsuliyyət müasir jurnalistikanın həll olunmamış ən böyük problemlərindən biridir» [32, s.44]. Məsuliyyət nəinki hazırda, hətta jurnalistikanın yarandığı dövrdən onun ən mühüm problemlərindən biridir. Məsuliyyət həm jurnalistlərin fəaliyyəti ilə, həm də ictimai maraqlarla bağlı olduğundan hər

iki tərəf bu məsələyə öz nöqteyi-nəzərindən yanaşır ki, bu da onlar arasında bir anlaşılmazlıq yaradır.

Başqa bir nəzəriyyəçinin gəldiyi qənaətə görə, «alimlər və jurnalistlər bu məsuliyyəti düzgün anlamaqda çətinlik çəkirlər». Dennis və Gilmor isə hesab edirlər ki, «kütləvi informasiya vasitələrinin məsuliyyəti məsələsi hələ də konseptual cəhətdən dolaşq problem kimi qalmaqdadır» [32, s.44].

Jurnalist məsuliyyəti ilə bağlı bir ədəbiyyatda «medianın məsuliyyəti» ifadəsinin mənası hər bir jurnalist qurumunun, ayrılıqda hər bir jurnalistin öz şəxsi fəaliyyəti üçün məsuliyyət daşdığını qəbul etməsinə və auditoriyanın, informatorların, reklam sifarişçilərinin, yaxud dövlət strukturlarının şikayətçi qisminə çıxış etmək hüququnu tanımasına əsaslanmış bir proses kimi izah olunur. Məsuliyyət bir kəsin hərəkətlərinin izahı və yaxud əsaslandırılmasıdır. Məsuliyyətin tələb olunduğu sosial, mədəni və siyasi mühit mediaya güclü təsir edir. Jurnalistlər və kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyət qarşısındakı cavabdehlik hissi ilə fəaliyyət göstərməli və öz hərəkətlərini izah etmək tələbi ilə üzləşə biləcəklərini daim xatırlamalıdır. Bunlar jurnalist məsuliyyətinin kökündə dayanan əsas amillərdir.

«Jurnalistin məsuliyyəti məsələsinə dünya birliyinin müasir yaşama tərzini belə bir sadə, lakin ciddi düsturla müəyyənləşir: jurnalistlərin xəbər kimi təqdim etdikləri informasiya dürüst, rəy kimi təqdim etdikləri informasiya isə vicdanlı olmalıdır. Əsl jurnalistikamı başqa şeylərdən, o cümlədən «çirkəbli» informasiya texnologiyalarından fərqləndirən məhz budur» [23, s.9]. Buna görə də Qərb jurnalistləri, ən isti xəbəri belə, oradakı faktları iki və ya üç mənbədən dəqiqləşdirmədən ictimaiyyətə çatdırmağı mümkünsüz sayırlar.

Jurnalist məsuliyyətinin bu xarakteri peşənin meydana gəldiyi çağdan formalaşmış və nəsillər dəyişkənliyi ilə yeni

keyfiyyətlər qazanaraq günümüzdə daha önəmli mahiyyətlə gəlib çıxmışdır. Təsadüfi deyil ki, xeyli vaxtdan bəri, hətta, «jurnalist mentaliteti» kimi bir problemlə də üzləşməli olmuşuq. Peşə özünüdərkinin struktur və xarakterini, özünə tələbin və özünü müəyyən etmənin bütün predmetlərini özündə əks etdirən jurnalist mentaliteti problemi günümüzdə getdikcə daha çox diskussiyalara səbəb olmaqdadır. Bu mentalitet jurnalistin demokratik cəmiyyətdə yerini dərk etməsini, informasiyanın təqdim etmə prinsiplərini, özünü «IV hakimiyyətin» əməkdaşı olaraq hiss etməsini, söz azadlığına elmi-hüquqi münasibətini, plüralizmə həssaslığını, informasiya siyasətində tolerantlığı, informasiya mübarizəsi ilə «informasiya müharibəsi» arasındakı həddi bilməyi, cəmiyyət üçün ciddi əhəmiyyəti olan problem barədə susmağı və s. vacib məqamları nəzərdə tutur.

Jurnalist məsuliyyəti sistemi jurnalistin cavabdehliyini müəyyənləşdirən bir neçə prinsip üzərində qurulur. Əlbəttə, Tomas Emersonun yazdığı kimi, bu prinsipləri formalaşdırmaq və ya onları qanunun əsas qaydalarına uyğunlaşdırmaq elə də asan deyil. Təcrübədə medianın məsuliyyəti, yenə də Emersonun sözləri ilə desək, kütləvi informasiya vasitələrinin hər bir şikayətçinin tələbinə cavab vermək məsuliyyətini qəbul etməsində üzə çıxır. Problemin ortaya çıxması, onun yaranmasında media qurumunun günahlandırılması və onun aradan qaldırılması üçün KİV qarşısında tələb qoyulması jurnalistikada məsuliyyətin ilkin mərhələsini təşkil edir. Bu mərhələdə bütün proseslər subyektiv amillərin təsiri altında olur və qeyri-formal xarakter daşıyır, çox zaman irəli sürülən tələblərin yerinə yetirilməsi ilə nəticələnir.

Bununla belə, bir sıra hallarda KİV şikayətçilərin tələblərini yerinə yetirmir. Belə olduqda öz mövqeyinin düzgünlüyünü sübut etməyə çalışan şikayətçi mübahisəni həll etmək üçün müraciət etməyə forum və ya üçüncü tərəf axtarır. Forum şikayətçinin tələbinin əsaslı olub-olmamasını müzakirə edib

hökm çıxarmaq səlahiyyəti olan dövlət qurumudur. Üçüncü tərəf isə mübahisədə maraqları olmayan və baxışları tərəflərdən heç olmasa biri üçün legitim sayılan şəxs, qrup və ya təşkilat ola bilər. Adətən, belə hallarda forum rolunu məhkəmə orqanı, üçüncü tərəf funksiyasını isə mətbuat şurası oynayır.

Jurnalist və mətbu orqanı məlumatın əldə edilməsindən başlayaraq hazırlanması və yayılması proseslərində öz məsuliyyətini unutmamalıdır. ABŞ-ın İndiana Universitetindəki Jurnalistika Məktəbinin əməkdaşı Devid Pritçard qeyd edir ki, jurnalistlər və kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyət qarşısında cavabdehlik hissi ilə fəaliyyət göstərməli və öz hərəkətlərini izah etmək tələbi ilə üzləşə biləcəklərini daim xatırlamalıdırlar. Bunlar media məsuliyyəti anlayışının kökündə dayanır. Tomas Emersonun prinsiplərinə əsaslanan Pritçard yazır ki, media məsuliyyəti kütləvi informasiya vasitəsinin hər bir şikayətçinin tələbinə cavab vermək məsuliyyətini qəbul etməsində üzə çıxır [32, s. 45-46].

Hansı dövrə və hansı ölkəyə təsadüf etməsindən asılı olmayaraq jurnalistika və məsuliyyət probleminin qarşılaşdırılması, həmin ölkədə söz azadlığının olmasından xəbər verir. Çünki sosial məsuliyyət adı altında ümumiləşdirilən hədd və normalar əsas etibarilə bu azadlıqdan sui-istifadə hallarına qarşı yönəlidir. İlk baxışdan KİV-lə vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı münasibətləri kifayət qədər sadədir: KİV vətəndaş cəmiyyətində mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsində yardım etməli olan vasitədir. Bu münasibətlərdə, bəlkə də, ən önəmli olan KİV-in cəmiyyət qarşısında daşdığı məsuliyyətidir. Vətəndaş cəmiyyəti baş verən sosial, iqtisadi, siyasi məsələlərdə öz şəxsi məsuliyyətini hiss edən VƏTƏNDAŞLARIN cəmiyyətidir. Öz peşəkar fəaliyyəti ilə ictimai rəyə nəinki təsir edən, hətta çox hallarda hadisələrin inkişafı üçün stimül rolunu oynayan peşənin sahibləri kimi jurnalistlərin öz məsuliyyətlərini anlaması xüsusi önəm daşıyır. Kütləvi informasiya

vasitələri hakimiyyətə malikdir: təsir göstərmək hakimiyyətinə, tənqid etmək hakimiyyətinə, gündəliyi təyin etmək hakimiyyətinə. Kütləvi informasiya vasitələrinə qısamüddətli perspektivdə müzakirə mövzuları və xəbərlər üzərində hakimiyyət, uzunmüddətli perspektivdə isə cəmiyyətdə vacib hesab edilən şeylər üzərində, meylin inkişafı üzərində hakimiyyət məxsusdur. Hakimiyyət ictimaiyyətsünaslığın elmi axtarışının predmetidir, çoxsaylı və heç də mübahisəsiz olmayan fikirlər anlayışıdır.

Jurnalistika artıq bütün dünyada özünə qeyd-şərtsiz olaraq dördüncü hakimiyyət statusu qazanmışdır. Bu hakimiyyət insanların həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq onların taleyinə istənilən formada müdaxilə etmək səlahiyyətlərini əlində saxlayır. Bu hakimiyyətin özündən əvvəlki üç hakimiyyətdən bir sıra prinsiplial fərqləri də var ki, bunlardan ən başlıcası dördüncü hakimiyyətin seçki yolu ilə formalaşmaması və jurnalistlərin ömürlük hakimiyyətdə qalmalarıdır. Bu məqamda Oskar Uayldın aforizmə çevrilmiş aşağıdakı fikri xeyli yerinə düşür: «Prezident dörd il, jurnalist isə ömürlük hakimiyyətdədir». Jurnalistikada sosial məsuliyyət bu sənət sahəsinə aid peşə etikasının və məlum sahənin hüquqi əsaslarının da tərkib hissəsidir.

Tirajlanan söz çox böyük məsuliyyət tələb edir. Tədqiqatçı araşdırmaları, jurnalistin sosial məsuliyyət tarixinin jurnalistikanın bir peşə kimi tam formalaşması tarixindən də əvvələ təsadüf etdiyini sübuta yetirib. Dünya ölkələrinin qəzetçilik təcrübəsindən bəllidir ki, yazılan sözün tirajlanma imkanının yaranması ilə jurnalistikanın öz üzərinə məsuliyyət öhdəliyi götürdüyü dövr təxminən eyniyyət təşkil edir və Azərbaycanda da mətbu fəaliyyətinin formalaşmağa başladığı ilkin illərdən Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Cəlil, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Nəriman Nərimanov, Yusif Vəzir Çəmənzəminli və digər bu kimi klassiklərimiz

məlum problemi müzakirə predmetinə çevirərək, bu istiqamətdə öz baxışlarını ortaya qoymuşlar. Ümumilikdə, cəmiyyət üçün nəzərdə tutulan söz məhdud dairədə deyilən sözdən dəfələrlə artıq məsuliyyətlə işlənilməlidir. Bu məsuliyyət anlayışına həqiqət və obyektivlik, vicdanlılıq və alicənablıq, bəşəri dəyərlərə sədaqət, peşə həmrəyliyi, başqalarının özəl həyatına ehtiram, qərəzsizlik və təmizlik kimi keyfiyyətlər də daxildir ki, bunların hamısını biz üçüncü fəsildə peşə etikasının prinsipləri kimi daha ətraflı nəzərdən keçirəcəyik.

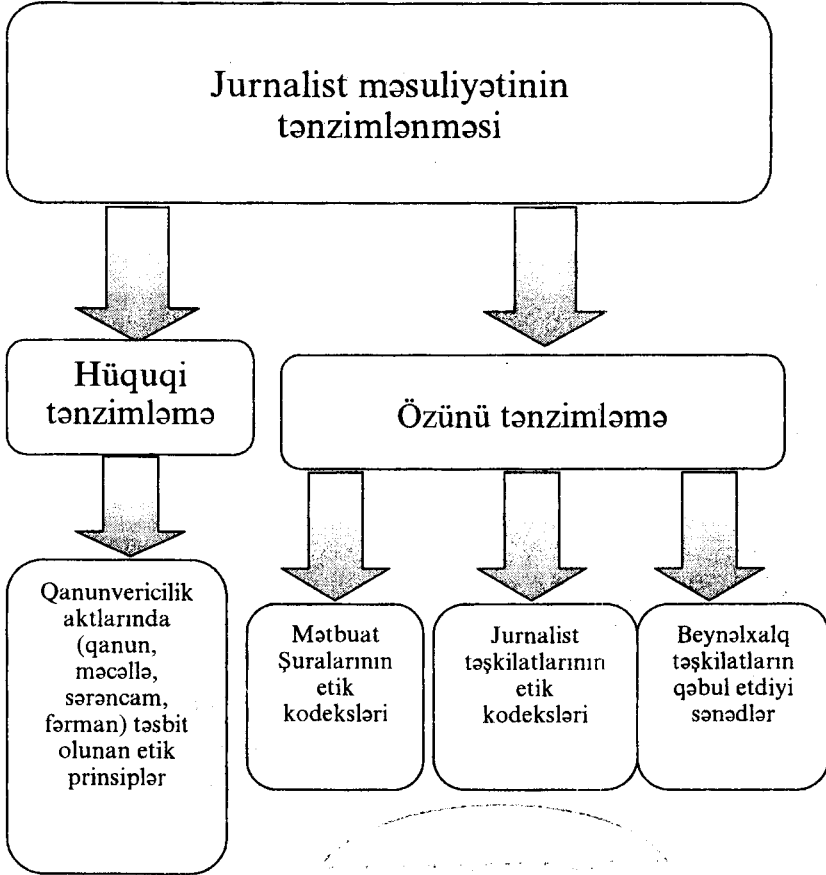
Azərbaycan jurnalistikasının getdikcə demokratikləşərək, dünya jurnalistika təcrübəsinə qovuşub sözün əsl mənasında dördüncü hakimiyyət statusuna yiyələndiyi indiki günlərimizdə milli jurnalistikamızın öz üzərinə cəmiyyət qarşısında ictimai məsuliyyət götürməsi zərurəti ən aktual problemlərdən biri sayılır.

80-cı illərin sonlarından, ötən əsrin əvvəlində itirmiş olduğu müstəqilliyin axtarışına başlayaraq uğurlu nəticələr əldə edən Azərbaycan Respublikasında da bu gün söz-mətbuat azadlığı artıq reallığa çevrilməkdədir. Təəssüf ki, bu reallığın digər üzü müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrinin və ya ayrı-ayrı jurnalistlərin söz azadlığından sui-istifadə etməsi hallarıdır. Jurnalistin söz azadlığının məsuliyyətini lazımcına dərk etməməsi və ya sadəcə buna çalışmaması nəticədə mətbuatın öz funksiyalarını yerinə yetirməməsinə gətirib çıxarır. Bu isə öz növbəsində bütövlüklə jurnalistikanı gözdən salır və onun haqqında mənfi təsəvvürlər formalaşdırır. Azərbaycanda söz azadlığı və ictimai məsuliyyət probleminin belə qabarıq şəkildə özünü göstərməsinin digər başlıca səbəbi qeyriixtisas sahiblərinin jurnalistikaya axını və nəticədə peşəkarlıq səviyyəsinin düşməsidir. Eyni zamanda bu səbəblər sırasına mətbuatımızın iqtisadi çətinliklərini, onun müstəqilliyinin təminatçısı olan iqtisadi bazanın yoxluğunu, Azərbaycan jurnalistikasının həddən artıq siyasiləşməsini də aid etmək olar.

Beləliklə, mətbuatın məsuliyyətini, cəmiyyət qarşısında cavabdehliyini dərk etməsi müstəvisində tənzimləmə və özünü-tənzimləmə mexanizmlərinə ehtiyac var. Bu prosesi belə bir sxemlə təqdim etmək olar:

269/147

JURNALİST MƏSULİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ SXEMİ:

Beynəlxalq təcrübədə jurnalist məsuliyyətini araşdırarkən ilk növbədə məsuliyyətin jurnalist üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu bilmək lazımdır ki, bu barədə yuxarıda bəzi məqamları qeyd etdik. Lakin məsuliyyət kateqoriyasının, özünü bir sıra istiqamətlərdə təqdim etməsi səbəbi ilə onun formalarını, jurnalistin sosial məsuliyyətini, hüquqi məsuliyyətini, mənəvi məsuliyyətini, jurnalistə aid olan başqa cavabdehlik formalarını nəzərdən keçirməyə çalışaq:

Jurnalistin sosial məsuliyyəti anlayışı son vaxtlar istər nəzəri sahədə, istərsə də praktikada çox işlək ifadəyə çevrilmişdir. Amma bu anlayışın özü yeni deyil, yeni jurnalistin sosial məsuliyyəti anlayışı hələ XVIII əsrin ortalarından İngiltərə jurnalistlərinin dilində geniş işlənmişdir.

«Jurnalistin sosial məsuliyyəti» onun cəmiyyətə, insanlara öz peşə bucağından münasibəti deməkdir. Jurnalistin sosial məsuliyyəti həm də onun cəmiyyət qarşısında boynuna götürdüyü yüküdür. Bu öhdəlik altruist – öz maraqlarını qurban verən, cəmiyyətə təmənnəsiz xidmət öhdəliyini boynuna çəkən adamın yüküdür.

Sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi jurnalistikanın inkişafı ilə həmahəng XX əsrin sonuna doğru sonradan sırası yeni-yeni nəzəriyyə və modellərlə yeniləşəcək dörd klassik nəzəriyyədən biridir ki, bunlar 1956-cı ildə ABŞ alimləri Teodor Piterson, Fred Sibert və Uilbur Şrammin hazırladığı «Mətbuatın dörd nəzəriyyəsi» kitabında ümumiləşdirilmişdir. Bu nəzəriyyəyə görə jurnalistikanın əsas missiyası məlumat vermək, əyləndirmək, satışı çıxmaq və ən əsası isə cəmiyyətdəki mübahisələri, konfliktləri diskussiya məcrasına istiqamətləndirməkdir. Məlum nəzəriyyəyə əsasən, mətbuatdan deməyə sözü olan hər kəs istifadə edə bilər. Son dövr jurnalistikamızın əsaslı tədqiqatçılarından Cahangir Məmmədlinin «Müasir jurnalistika» dərsliyində sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi diqqətlə incələnir. «Bu nəzəriyyə jurnalistlərin

şəxsi həyata, vacib ictimai maraqlara müdaxiləsini qadağan edir. Sosial məsuliyyət nəzəriyyəsinə görə, jurnalistika cəmiyyətin rəyi, istehlakçıların fəaliyyəti və peşə etikasının təsiri ilə nəzarətdə saxlanır. Nəzəriyyənin daha bir maddəsində isə göstərilir ki, jurnalistika, mətbuat cəmiyyətin maraqları naminə iqtidarın onu öz əlinə almaq zərurəti yaranana qədər şəxsi əllərdə olur. Sonuncu maddədə həmçinin bildirilir ki, kütləvi informasiya vasitələri öz üzərinə sosial məsuliyyət götürməli, jurnalistlər bunu etməsə, onda bu vəzifənin yeninə yetirilməsi üçün kimsə onların fəaliyyətini izləməlidir. Bu modeldə jurnalistka öz üzərinə nəzarət öhdəlikləri götürür ki, bunlar da məlum nəzəriyyənin tarixi inkişafı boyu altı vəzifəyə bölünmüşdür:

- 1) Sosial məsələlər üzrə informasiya təminatı, müzakirə və polemika yolu ilə siyasi sistemə xidmət;
- 2) Kütlədə özünüidarə qabiliyyətini formalaşdırmaq üçün onu maarifləndirmək;
- 3) Şəxsiyyətin dövlətlə bağlı hüquqlarını müdafiə etmək;
- 4) Reklam vasitəsilə iqtisadi sistemə xidmət göstərmək;
- 5) Cəmiyyəti əyləndirmək;
- 6) Fəaliyyət müstəqilliyini təmin etmək üçün özünün maliyyə müstəqilliyinin qayğısına qalmaq» [43, s. 76].

Sosial məsuliyyət sistemində mətbuat öz haqlarını da özü müəyyənləşdirir, onlardan irəli gələn vəzifə və məsuliyyəti də. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir mətbuat artıq libertarianlıq prinsiplərinə deyil, sosial məsuliyyət sistemində və əxlaqi dəyərlərə arxalanır. Jurnalistikanın Avropa məktəbində sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi əsas aparıcı xəttə çevrilməkdədir. Burada qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ABŞ jurnalistika məktəbi ilə Avropa jurnalistika məktəbi arasında mövcud olan əsas prinsiplər fərqlərdən biri də məhz birincilərin daha çox son zamanlarda formalaşmağa başlayan Azad informasiya axını nəzəriyyəsinə önəm vermələrindədir.

Jurnalist məsuliyyəti həm də hüquqi anlayışdır. Hüquqi məsuliyyət jurnalisti və bütövlükdə jurnalistikani rəsmi dövlət institutlarının tənzimləməsini və bunu özündə əks etdirən qanunları nəzərdə tutur. Bu məsuliyyətə laqeydlik jurnalisti məhkəmə kürsüsünə aparıb çıxara bilər. Əvvəldə təqdim etdiyimiz sxemdən də görüldüyü kimi, jurnalist məsuliyyəti iki istiqamətdən tənzimlənir: 1. KİV-in hüququ əsaslarını müəyyənləşdirən qanunlar məcmusu ilə; 2. Peşə etikasının tələblərinə diqqət yetirməklə. Birincidə hər şey qanuna tabedir, ikincidə isə peşənin bir çox məqamı jurnalistin vicdanının, yaradıcılıq qabiliyyətinin, humanist baxışların öhdəsinə buraxılır. İkinci məsuliyyət mətbuatın, jurnalistin özünü tənzimləmə sisteminə aiddir, lakin son məqamda hər şey jurnalistin peşəsinə, özünə, cəmiyyətə münasibətindəki məsuliyyətə bağlıdır.

Jurnalistin həm fərd, həm də vətəndaş kimi cəmiyyət qarşısında hiss etməli olduğu məsuliyyət kateqoriyaları müxtəlif və rəngarəng olsa da, onların içində özünü daha qabarıq göstərən mənəvi məsuliyyətdir.

Cəmiyyətin diqqət etdiyi mənəvi dəyərlərə və baxışlara hörmət edən jurnalist təmsilçisi olduğu cəmiyyətin mənəvi və etik dəyərlər kontekstindən kənara çıxmamalıdır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kim, jurnalistika sosial institut kimi cəmiyyət qarşısında bir sıra öhdəliklər götürür və bu öhdəliklərə əməl etməyə borcludur. Bu öhdəliklərdən ən başlıcası auditoriyanı qərəzsiz məlumatlarla təchiz etməkdir. Cəmiyyətin obyektiv məlumatlandırılmasını öz qarşısında bir nömrəli vəzifə kimi qoyan jurnalistika heç bir vəhcə öz simasını itirməməli, insanlar qarşısında götürdüyü öhdəliklərdən kənara çıxmamalı, öz mövqeyindən və statusundan sui-istifadə etməməlidir. Jurnalist öz mənəvi məsuliyyətini dərk edərək yazıları ilə cəmiyyətin inkişafına da yardım etməlidir. Ümumbəşəri prinsiplərin təbliği cəmiyyətin inkişafında əvəzsiz rol